

Test-lélek-gazdaság

Kölcsönhatás a testi-lelki egészség és a gazdaság között

Botos Katalin¹

Kétszer is járt Taizeben az egyik unokám. Érkezéskor jelentkezniük kell a munkacsoportokba. Ő a takarítókhöz jelentkezett. A csoport minden reggel egy tornagyakorlat-szerű mozdulatokkal kísért szertartással kezdte a munkát: „Mo-ti-va-tion! Mo-ti-va-tion!”

Igen, a motiváció. Sokszor ezen a szón *remunerálást* értenek, azaz, hogy mennyit kapsz a tevékenységért... Itt azonban nem anyagiakról volt szó, hiszen a taizei fiatalok önkénteskedni jönnek ide. A lelki tartalomért, az együttlétért, a közös éneklésért, a csöndes meditációért. Nem úgy értelmezhető tehát a dolog, hogy több bérrel, anyagi juttatással „motiválunk”.

A hagyományos lelki tartalmakat azonban, amit korábban a vallás adott, elvették az emberektől. Erdélyben, Körösfőn a népviseletbe öltözött lányok az istentiszteletre menvén, gyönyörű látványt nyújtottak, amikor még ott jártunk... Itthon, sőt az egész fejlett világban lassan „kiment a divatból” a vasárnapi templomba járás, keresztelés, egyéb szertartásokon való részvétel. A „tudományos világnézet” lejáratja a hívőket, a hitet, s tudjuk, a nevetségessé tétel ö. Pedig motiválni kell. De ha nem vallással, hittel, akkor mivel?

A lelki tényezők a gazdasági eredményekben is meghatározóak. Az üzleti vállalkozások is ezért szerveznek kirándulásokat, együtt töltött hétvégeket, közös vacsorákat, közös kávézást, hogy annak – kellemes anyagi része mellett – legyen közösségépítő, jó hangulatot teremtő tartalma. Mert másként megy a munka, ha jó a kedve az embereknek, ha van mit várni, ami kicsit lélekiemelő, a rutin tevékenység mellett. A kórházban dolgozó unokám énekel a betegeinek. Neki megeszik a nem túl ízletes kórházi kosztot, amit másnak otthagynak. A zeneterápia gyógyít. Ez elismert igazság. Vagyis a test és lélek olyan szoros kapcsolatban van, hogy nem lehet a lelki tényezőtől elvonatkoztatni a gazdaságban sem.

Zene, kultúra, motiváció

Sokat foglalkoztat a zene rendkívüli befolyásoló szerepe. Mondhatnám azt is, hogy a zenén keresztüli motiváció. Nemcsak arra gondolok, hogy a tehének jobban tejelnek kellemes zene mellett..., hanem az emberi viszonyulás az élethez, tennivalókhöz a zene hatására. Akár mondhatjuk azt is, hogyan függ a termelékenység a zene hatásától.

Kifejezetten érdekes, hogy a zenének mekkora jelentőséget tulajdonított a kommunista diktatúra!

„Elvtárs, a csákányt jó mélyre vágd! Indul az izmos munkásbrigád, Jókedve lobban, lépése dobban, Országot épít már...”

Vagy amikor a sportolásra buzdítottak az MHK indulóval:

„Dolgozó, elég a porból, Jöjj velünk, itt a friss tavaszi lég! Vedd ki részed minden sportból, Dolgozó, hisz a pálya is tiéd!”

¹ Botos Katalin professor emerita, SZTE, PPKE

Sokan úgy emlékeznek ezekre a dalokra, hogy egész jó szerzemények voltak. Vállalati bulikon némi alkoholfogyasztás után, a Bunkócskát is lelkesen énekelték. (Ki tudja, mire gondoltak...)

De nemcsak az indulókkal, a könnyűzenével is manipulált a hatalom. Megtalálták a kor populáris kultúra irányítói a hangot a kisemberrel, a munkás „szakikkal”, a gyárnegyedekben dolgozókkal.

„Kora reggel, a kis ember meleg ágyacskából felkel. /.../ Szombat délután jön a pihenés, És vasárnap este már a pénze oly kevés. Hétfő reggel, nehezen kel, Kicsit hosszan cseng a vekker... Hű, a kiskésit, még ma elkésik a betyár...Fut a lépcsőn, fut az utcán, Hamar átugrik egy buckán, Soha nem fázik, mert a lelkében van a nyár...”

Beleszuggerték az ötvenes években a derűt, a terrorral átítatott ország lakosságába, a hatásos eszközön, a néprádió keresztül. Később jött a TV, Komlós Jánosokkal, Hofi Gézákkal. A szórakoztató ipar celebjai (akkor még nem ez volt a nevük; táncdalénekesek, jó nevű színészek is voltak köztük) a nyugdíjba menő öreg szakmunkást arra bízatták, hogy

„Nézd öregem, jó lesz a pihenés, jót fog majd tenni a semmittevés”. A kis unokával való játszadozás...

A puhább diktatúrában aztán lassan beszivárogtak a nyugati kozmopolita életérzést sugárzó zenék. Megjelent a Beatles, a Rolling Stones. Itthon is megszületett az Illés, az Omega. Nekem egy életre emlékezetes az Omegának az a szomorkás száma, amelyben *„16 évesen, karnyújtásnyi a végtelen”*. S a fiú kimegy a reptérre, *„ennél többre nincs pénze”*. Nézi a messzeségbe suhanó gépeket... (A lemez megjelenése idején, 16 évesen halt meg, agydaganatban, a fiam barátja...) Egészen kiváló Hungária-számok forogtak a lemezjátszókon: *„Egész héten hajtottam a melómat, Elkerültem gondosan a csehókat, De hétvégére felveszem az új ruhát, S szombat este kifényezem a csukát...”*

Volt mire várni, egész héten. Le kellett vezetni a fiatalság feszültségét, ki kellett elégíteni az érzelemgényét. A fiatalság nem tud megenni ilyen töltés nélkül.

Fejlődő gazdaság, fáradó emberek

Érdekes módon, valami pezsgés végül is annak révén keletkezett, hogy meghirdették az új gazdasági mechanizmus elvét. Úgy tűnt, lehet valami értelmeset kezdeményezni a gazdaságban. Azt is el kell ismerni, hogy a kultúrában némileg szabadabb szelek fújtak. (Acél elvtárs színvonalas kultúrát tűrt, olykor támogatott.) A léleknek fontos táplálékot jelentett a színvonalas könyvkiadás és színjátszás. A Körszínház; a Sütő-darabok... Születtek nagyszerű magyar történelmi filmek, Nemeskürty stúdiójának máig ható remekei. Az embereknek, akik az 56-os forradalom leverése után meglehetősen magukba zárkóztak, és rettegtek a harmadik világháborútól, a prágai tavasz lendületet adott. Sajnos, ezeket a folyamatokat hamar lehűtötte a szovjet politika; de azért a korábbi lelki tespedtség nem tért vissza. A helsinki folyamat, a leszerelési tárgyalások némileg békésebb jövőképet is adtak, s így a társadalmi szorongás kissé csökkent. Az anyagi érdekeltség megjelenése az iparban és a mezőgazdaságban célt adott az egyéneknek. Bennem is ekkor oldódott a szorongás, és gyors egymásutánban megszületett a fiam és a lányom.

Az új mechanizmus *lelkileg* kétségkívül jót tett. De a *testet* bizony megterhelte a vállalt két-három műszak, a háztáji, a GMK, a házimunka. A magyar társadalom egészségi állapota határozottan romlott. Különösen a férfiak halandósága nőtt. Nehéz volt a nőknek is, akiknek a munkába terelése a 60-as évek elejétől tömegessé vált. (Addig az egykeresős modell volt gazdaságunkra jellemző.) Hogy mindkét szülő dolgozni volt kénytelen, az a fiatalság számára

bizony azt jelentette, hogy senkinek sem volt ideje rájuk. Maradt az iskolai közösség, és a média befolyása. Ami nem mindig épületes. Általános iskolás fiam orosz tanára például beszélgetett az osztályban az *Ivan Gyenyiszovics egy napjáról*, a szovjet „olvadás” gyöngyszeméről. Vizslatva érdeklődött: találkozott-e valaki a könyvvel otthon? A kettős nevelés eredményeként, fiam és barátja egymás lábát rugdosva, hallgatott... Nyilvánvaló volt a párttitkár tanárno szándéka...

A rendszerváltás közeledtével aztán a társadalmi pezsgés megelénkült. Az 1989-es március 15-ei ünnepek valóságos eufóriával jártak. Az 1990 utáni politikai változások azonban, sajnos, ismét *negatív lélektani fordulatot hoztak*. A magyar társadalmat átlengette a csalódás légköre. Elkeseredés és indulathullámozás jelentkezett. Számomra az Antall-kormányban töltött évek életem legszebb időszakához tartoztak. Megszállottan dolgoztam. Az a tudat, hogy értelmes munkát végezhetek a köz javára, megsokszorozta erőmet. Érdekes bizonyítékát tudom adni, magánéletemből a test és lélek szoros kapcsolatának. Kétszer kerültem kórházba, súlyos agyérögörcsrel, mindkét alkalom összefüggésben volt a magyar gazdaság eladósodásának kritikus pillanataival. Mivel azon kevesek közé tartoztam, akik látták az ország sodródását a fizetésképtelenség felé, szörnyű aggódást éreztem. 1981-ben, amikor már csak egy-két napi devizatartalékunk volt, s az államcsöd fenyegetett, előadást kellett tartanom a Néphadsereg Művelődési Házában. Rádióműsoraimat hallgatva, amelyet a TIT-ben Nyers Rezső támogatott, rájöttek a vezérkarban, hogy bizony az államadosság nemzetbiztonsági kockázat... De annyira fájt a fejem, hogy az előadást követően a László-kórházba vittek, ahol *csak egyetlen főorvos volt* – csak ő, senki más –, aki injekciót adott a megfelelő agydúcba. Lassan helyrejöttem, s az ország meg benyújtotta felvételi kérelmét az IMF-hez... Elhárult az azonnali összeomlás veszélye. Mit ad Isten, 2009-ben a Bajnai kormány újra az IMF-hez kellett, hogy forduljon, kritikus eladósodásunk miatt. Tudnivaló, hogy az előtte lévő napokban ismét az a szörnyű fájdalom gyötört, ami 1981-ben. Be is vittek a kórházba, ahol várnom kellett egy napot – nagy szenvedések között –, amíg *az egyetlen orvos*, aki ezt az injekciós kezelést megcsinálhatta, hazajött bécsi konferenciájáról. Ezt követően, szegedi PhD-hallgatóimnak tartottam órát *az államadosság témájáról*, német vendégprofesszorommal, amikor az egyik fiatal hallgató a számítógépéből felnézett, és mondta: „Tanárno, most jelent meg a hírekben, hogy hazánk benyújtotta kérelmét az IMF-hez!” ...

Test-lélek-gazdaság szoros kapcsolatára ennél nem lehet világosabb példa.

Demográfia: a lelki egészség fokmérője

Vallásosság, hazaszeretet

Az elmúlt harminc évben – bár már lehetett volna –, nem igazán volt tapasztalható a vallásos élet komoly fellendülése. Különösen az utóbbi tíz évben esett drámaian vissza a lakosságban a vallási hovatartozás felvállalása. A posztmodern nyugati eszmeáramlatok járványosan terjednek, a társadalom, különösen a fiatalok gyakorlatilag lelki támasz nélkül maradtak. Labilis, perspektíva nélküli egyéniségeket könnyűszerrel csábította el a külföldön elérhető jobb életszínvonal. „*Ubi bene ibi patria*”. Ahol jó, ott a haza.

A hazaszeretetre nevelést már az előző évtizedek alatt is hanyagolták, bár azért a Nemeskürty-filmek ébren tartották a pislákoló lángot... S a színházakban is a Sütő-drámák. Mindenesetre, a diktatúra „hivatalos” internacionalista eszmevilága miatt, lopakodva élt csak tovább a hazaszeretet, az elszakított országrészek iránti vonzódás. Hiszen alig volt magyar család, akinek közeli-távoli rokona ne élt volna Erdélyben, a Felvidéken, vagy Szerbiában... A némileg javuló életszínvonal lehetővé tette aztán a hetvenes évektől az autós turizmust Erdélybe. Emlékezetes, ahogy az utakon fenyőággal díszített rendszámablával jöttek velünk szembe a kocsik, amikor erdélyi rokonaimat mentünk meglátogatni Aradra,

Marosvásárhelyre... Személyes információkból tudom, hogy Magyarország utolsó szocialista miniszterelnöke is, családjával együtt, hátizsákos turistaként járt Erdélyben.

Demográfia

A társadalom lelkiállapotának legvilágosabb tükörképe a demográfia. Mondhatjuk azt is, hogy a test és lélek összhangjáról árulkodnak a demográfiai mutatók: a halandóság, az elköteleződés lazulása, a házasság és válás, gyermekvállalás, az egészségben eltöltött nyugdíjas évek hossza. Arra, hogy ezek mennyire összefüggenek a társadalom anyagi viszonyaival, mind hazai, mind nemzetközi példát találunk. Nem az a helyzet, hogy jobb életkörülmények között több gyermek születne, ellenkezőleg. A mai világban a fejlődő országokat a népszaporulat jellemzi, a fejletteket viszont éppen az ellenkezője...

Hazánkban is a népesség csökkenése tapasztalható. Magyarország népességének száma az 1990. évi népszámlálás szerint 10 375 000 fő volt. Ez a létszám a 2022-es népszámlálás 2023 februárjában közzétett előzetes demográfiai adatai alapján, 9 604 000 főre *csökkent*.

Jó fokmérője a társadalom lelkiállapotának, hogy *a gyermekvállalási kedv 1990 után zuhanás-szerűen esett vissza*. Idézek egy OTKA-kutatást a korra vonatkozóan: „*A politikai rendszerváltás hangulata természetesen a kutatást sem hagyta érintetlenül, és ebből adódott, hogy még az olyan tudományterületet is, mint a demográfia, amely talán más területeknél kevésbé "preideologizált", áthatotta egyfajta pozitív várakozás, legalábbis abban a tekintetben, hogy Magyarországon az 1980-as évek elejétől kibontakozó demográfiai válságjelenségekben bizonyos "enyhülés" következik be. Azt nem lehetett feltételezni, hogy a válságjelenségek márholnapra kiküszöbölhetőek. Mégis váratlan fejleménynek lehet tekinteni, hogy Magyarországon és az összes többi, gazdasági-politikai rendszert váltó országban milyen gyorsan, milyen mértékben és mennyire kedvezőtlenül alakulnak át a demográfiai jellemzők* (Hablicsek 6. o.).” (Kiemelés tőlem.)

„*A politikai rendszerváltást közvetlenül követő időszak demográfiai fejleményei Magyarországon 1990-1991-ben a folyamatok meglehetősen stabilitását mutatták. Kissé emelkedett a termékenység, stagnált az élettartam, folytatódott a népesség számának csökkenése. Először az 1992. évi adatok mutatták, hogy a megindult változások szignifikáns hatást gyakorolnak a népesedési magatartásra, és nem kedvező irányban.*” (Hablicsek, 59. o.) (Kiemelés tőlem.)

A népesség csökkenésének adataiban benne van a halálozás, a migráció és a 2,1 érték alatti termékenységi ráta (fertility mutató). Döbbenetesen alacsony szinten volt a termékenységi ráta 2010 körül. Alig vállaltak a nők gyermeket. Megdöbbentő, hogy különösen a családban született gyermekek száma csökkent, jelentős a házasságon kívül született gyermekek száma és aránya. Ez azért aggasztó, mert ezek az egyszülős családok a társadalom legszegényebb rétegét jelentik. Ez nem csak anyagiakban van a gyermek kárára, hanem legfőképpen lelki szempontból. Nincs apakép a gyerekek előtt, édesanyjuk talán túlságosan is rájuk pazarolja szeretetét, - ha teheti -, de ez nem mindig előnyös. Az így felnövekvő generáció számos kedvezőtlen sajátosságot mutat. Napjainkban meglehetősen nehéz a társra találás; ebben a hozott minta sem segít.

Az elmúlt évtizedben - a kormányzat családtámogatási erőfeszítéseinek hatására valamelyest javuló tendenciákat látunk. Több a házasság, kevesebb a válás. A fertilitási ráta is valamennyit javult (1,23-ról 1,56-ra), de még messze van a reprodukciót biztosító értéktől. Így aztán makrogazdasági szempontból a magyar gazdaságban is elkerülhetetlen a munkaerő-import, a gazdaság működtetéséhez. És sajnálatos módon, az ifjúság jövőképe napjainkban olyan bizonytalan, hogy sokan választják az emigrációt, a jobb életkörülményeket ígérő nyugati országokba. Ez nyilván tovább csökkenti a lakosság számát.

Ebben az elvándorlási hullámban alapvetően lelki tényezőket figyelhetünk meg. Igaz, az anyagiak is ösztönzik a különösebb kötődéssel nem rendelkező polgárokat az elvándorlásra; de a legtöbb felmérés a *kilátástalanság* lelki tényezőjére utal. A lelki okok a felmérések szerint nagy kihívást jelentenek. (Lásd Ládonyi Zsuzsanna PhD-értekezésének téziseit, 2018.) 'Hiszen a migráció nemcsak térbeli, hanem pszichológiai pozícióváltást is jelent' (Örkény és mtsai, 2007). „*Szívet cseréljen az, aki hazát cserél*” – írja a fiatal szociológus. Az emigránsok között végzett szociológiai tanulmányok, kutatások rámutatnak, hogy a lelki tényezőnek fontos szerepe van a külföldre távozók beilleszkedésénél. Sokszor komoly szerepet játszanak a vallási közösségek, mert a külföldi magyar lelkipásztorok, helyi közösségek kapcsolatot jelentenek a kinti valósággal; segítik az embereket. Ha a magyar szereplőktől elvonatkoztatunk, akkor is – sőt, akkor még inkább – látjuk a vallási közösségek, szertartások szerepét a mindennapi életben. Hiszen az iszlám közösségek is a lelki tényezővel tartják „karban” saját nyugati országokban munkát vállaló – vagy legalábbis ott élő – híveiket.

A testi, mondjuk ki: anyagi jólét mellett tehát mindenképpen nagy fontosságúak a lelki tényezők a jólétben. Egyáltalán, abban, hogy létezni tudjon az ember a világban...

Gazdaság és vallás

A vallások és a gazdaság kapcsolata egyértelmű. Ezzel a kérdéssel magam is több könyvemben foglalkoztam. (Világvallások és gazdaság, 2023; Egy közgazdász élete a köz szolgálatában, 2023). A társadalomban uralkodó hitvilág és vallási gyakorlat összefügg a gazdasági eredményekkel. Kínai tudósok mutattak rá, hogy a vallásbéli különbség lehetett az oka annak, hogy olyan jelentős mértékben előzhette meg a gazdasági növekedésben Európa Ázsiát. (Lásd: Niall Ferguson „Civilizációk” c. könyvét.)

A gazdaság és vallás kapcsolatára Max Weber már sokkal korábban ráirányította a figyelmet. Szerinte a kapitalizmus kifejezetten a protestantizmusnak köszönheti születését. Számos katolikus közgazdász-szociológus viszont azt mondja, hogy a kapitalizmus csírái már jóval korábban megjelentek, a reformáció előtti kereszténység idején. Így gondolja például Samuel Gregg, múlt év végén magyarul is megjelent könyvében. (Értelem, hit és a nyugati civilizációért folytatott küzdelem. MCC Press, 2023.) Vagy utalhatunk Stefano Zamagni bolognai professzorra, a Pápai Akadémia tagjára, aki 2010-ben tett egy tanulmányában hasonló megállapításokat.

A kapitalizmus szelleméhez a verseny mindenképpen hozzá tartozik. Nem mindegy, milyen intenzív az együttműködésre való készség a piac résztvevőiben. Érdemes ezért megvizsgálni, hogy a gazdaság számára a verseny vagy az együttműködés jelent-e nagyobb hajtóerőt. A kooperációhoz azt segítő *morális magatartásra van szükség*.

Mi ebben a vallások szerepe?

A megfelelő morális alapelvek kialakulásához mindenképpen hozzájárul a vallásos világnézet. Megállapították, hogy általában az olyan vallásokban való hit hatékonyabb, és van hatással az emberek viselkedésére, amelyekben ún. „Nagy Istenek” („Big Gods”) léteznek. Vagyis olyan nagyhatalmú istenek, akik *számonkérlik* a tetteket, jutalmaznak és büntetik a megfelelő, vagy éppen a helytelen magatartást. A mai korban az emberiség nagyobb része ilyen nagyhatalmú Istent feltételező vallást követ.

A keresztény individualizmus – szemben a buddhista befelé forduló, passzív individualizmussal – jelentős mértékben előmozdítja a gazdasági növekedést elősegítő magatartásokat. Ez meg is látszik a gazdaságtörténet aggregált adatain. J. Maddison gazdaságtörténész kutatásai a 2000-es évek elején két évezredre visszamenőleg megbecsülték

az egy főre jutó GDP alakulását. Ezek is tanúsítják állításunk igazát. *Európa sokkal gyorsabban fejlődött, mint Ázsia.* A nyugati gazdaságok 1820 után történő rendkívül felgyorsult növekedésének igen fontos, a technológiában gyökerező okai is vannak. Depak Lal hindu tudós szóhasználatával: a gazdasági növekedésnek vannak *smith-i, és prometheus-i összetevői.* Az előbbi a munkamegosztásból fakadó hatékonyság-növekedést jelenti, ami szoros kapcsolatban áll a kooperativitásra való készséggel, az utóbbi pedig utal a fosszilis tüzelőanyagok bekapcsolására a technológiai folyamatokba.

Ez az energia-bevitel (injektálás) rendkívüli mértékben megnövelte a Nyugat technológiai fejlettségén alapuló előnyeit. Igaz, kellett ehhez az is, hogy a technológiai felfedezéseknek a gazdaságban való alkalmazásához legyen megfelelő motiváció, profitérdekeltségen alapuló *versenyszellem.* A felfedezések egy része ugyanis Keleten már korábban megvolt, de nem vezették be a gazdaságba. Nem volt ehhez elegendő ösztönzés a verseny hiánya miatt. A fosszilis energiahordozók által kínált lehetőségek kihasználása aztán Európában óriási lendületet adott a nyugati gazdasági növekedésnek. Egyértelmű, hogy a Nyugat nagyobb gazdasági eredményeinek *a piaci versenyszellemre épülő intézményi berendezkedés* a közvetlen magyarázata. A gazdasági együttműködéshez azonban szükség van *szilárd erkölcsi alapokra.* Az üzletek tranzakciós költségeit nagyon megnövelné, ha minden szerződés betartását csak jogi úton lehetne kikényszeríteni. Ezért jogos, ha a Nyugat eredményeit annak morális bázisát megadó zsidó-keresztény vallási gyökereihez vezetjük vissza.

De vajon mi a helyzet napjainkban? A *Pew Research Center* 34 országra kiterjedő elemzése szerint (2020. júl. 20.) a megkérdezett emberek 45%-ának az volt a véleménye, hogy szükséges az Istenben való hit a megfelelő morál kialakulásához.

A fenti meggyőződés azonban inkább a kevésbé fejlett országokat jellemzi. A mai jóléti társadalmakban nem tekintik annyira szoros követelménynek az istenhitet a társadalmi morál létezéséhez. Ami Európát illeti, ott az ezt vallók aránya Nyugat-Európában csak 22%, míg Kelet-Európában (legalábbis az ott vizsgált 6 országban) ez 33%. Mindezzel együtt az emberek túlnyomó része úgy véli, hogy Isten szerepe fontos az életében, függetlenül attól, hogy követi-e valamely vallás szabályait. 1991 után Európa keleti felén pedig – 70 év vallásellenes politikája ellenére –, határozottan megerősödött az ortodox kereszténység, ellentétben nyugati tendenciával, ahol viszont csökkenő vallásosság tapasztalható.

Ha egybevetjük *hazánkban* az elmúlt két népszámlálás adatait, a vallási hovatartozásra való kérdésnél határozott visszaesés mutatkozik. A 2011-es adatokhoz képest tíz év múlva, 2022-ben a magukat kereszténynek valló lakosok száma 54-ről 43%-ra esett vissza; igaz lényegesen kevesebben válaszoltak ez alkalommal a feltett kérdésre. (De az is jelez valamit). A fiataloknál különösen erős a csökkenés. Az is megállapítható, hogy szerény növekedés csak a kisegyházaknál van, a történelmi egyházaknál kivétel nélkül csökkenés tapasztalható. Témánk szempontjából ez rávilágít arra, hogy a kisegyházak „családiasabb” légköre kedvezőbb lelki tényező. Engem aggodalommal tölt el a tapasztalt tendencia. A modern liberális, individualista, haszonelvű gazdasági nézetek széles körű elterjedése a gazdasági morál visszaesését jelenti. Ennek pedig kedvezőtlen visszahatása van a társadalom teljesítményére, s különösen a fiatalok lelkiállapotára. „Mért legyek én tisztességes, kiterítenek úgy is...” (József Attila)

Death of despair” - kétségbeesett halál

Zárásképpen egy fontos nemzetközi példát szeretnék a figyelem középpontjába emelni a lelki tényezők testi következményéről.

Angus Deaton, 2015-ben Nobel-díjat kapott közgazdász, kutatásai során megállapította, hogy az USA-ban olyan rendszer jött létre, amely mélyíti az egyenlőtlenségeket, és csak a társadalom egy szűk rétegének kedvező. Mi több, tragikus következményekkel jár a munkásrétegek egy részének egészségére, életére. Az egyenlőtlenség legsúlyosabb formája, hogy az embereket nem tekintik azonos értékű lényeknek. Ma már, ha nem vagy tanult, nem jutsz jobb álláshoz, nem leszel a társadalom megbecsült tagja, nem lakhatsz szépen fejlődő városokban. Nem lehetsz az „uralkodó osztály” tagja... Mert bizony osztálytagozódás van kialakulóban az USA-ban!

Deaton „megvilágosodásában” komoly szerepe van az ugyancsak tehetséges, egészségüggyel foglalkozó közgazdász feleségének. A közelmúltban nagy sikert aratott közös könyvük, amely bemutatta – statisztikai tények alapján –, milyen sok *fehér amerikai férfi* drogos, alkoholista és válik öngyilkossá. *Halálózási arányuk az USA-ban olyan magas, hogy a legkomolyabb aggodalomra ad okot.* Ezt a két szerző a „Death of despair”-nek, a kétségbeesés okozta halálnak nevezi.. (Obama, és Trump is felfigyelt erre a kutatásra.) Ennek okát Deatonék abban látják, hogy az amerikai munkásrétegek kilátástalansággal küzdenek mindennapi életükben. Amerika, mely egykor a lehetőségek hazája volt, most a szétesett családok, perspektívátlan fiatalok földje lett. Mi más ez, ha nem a lelki tényezők visszahatása a testi egészségre, s végső soron, egy gazdaság versenyképességére?

Ha a hazai adatokat vizsgáljuk, ismeretes tény, hogy hazánk Európában „élenjáró” volt az öngyilkosságok terén. Ez magában véve is elég rossz hír. De abban az összefüggésben, amit a gazdaággal kapcsolatban vizsgálhatunk, figyelemre méltó, hogy a nyolcvanas években volt viszonylag a legmagasabb. Elgondolkodtató, hogy már a rendszerváltást megelőző három évben – noha pont e három évben kezdett csökkenni a reálbér –, a szabadabb szellemi áramlatoknak betudhatóan, elkezdett mérséklődni. A rendszerváltozás után pedig – minden jelentkező nehézség ellenére – határozottan, folyamatosan csökkent ezen halálózások száma. Sőt: 2010 óta kimutathatóan jelentős mértékben mérséklődött! Az elmúlt tíz évben a bűncselekmények száma is felére csökkent- (egyedül a droggal kapcsolatos cselekmények száma nőtt.) Vagyis – az én megközelítem szerint – a viszonylag stabil gazdasági növekedés jótékonyan hatott a társadalmi pszichére. Nem lehet azonban kisebbíteni a számos probléma fennmaradását, így az oktatás, egészségügy helyzetét.

Természetesen, nemcsak nálunk... Deaton fentebb idézett munkájában kiemeli: abszurd kijelentés, hogy a piac mindent megold. Mit is oldana meg akkor, ha ambuláns kezelésre volna szükséged, de nem találsz meg a neked legjobb szolgáltatót, s nem alkudhatsz az árakról; ellenkezőleg, kétségbeesett és kiszolgáltatott vagy, a harácsoló szolgáltatók áldozatává válsz? Nem tartják azért a helyzetet reménytelennek: azonban úgy vélik, ahhoz, hogy valami változzék, feltétlenül meg kell reformálni a közgazdaságtan rendszerét és elméletét.

Ami tárgyunk szempontjából fontos tanulság: *nem vitatható a szoros kapcsolat a testlélek-gazdaság között.*

Úgy gondolom, a közgazdasági elméletekkel foglalkozóknak egyre nagyobb mértékben kell odafigyelniük a reális tényekre. Deatonék munkája is arra hívta fel a figyelmet, hogy a közgazdaságtannak vissza kell találnia eredeti hivatásához. A közgazdaságtan:

társadalomtudomány, és nem lehet pusztán matematikai modellek segítségével értelmezni. A lelki, adott esetben vallási tényezők szerepét sem lehet kihagyni a gondolkodásból. Ezt mutatja a közgazdaságtudomány számos új irányzata. (Nagyon izgalmas könyvet írt erről egy magyar származású amerikai, de Németországban tanító közgazdász-professzor, John Komlós, amit mindenki figyelmébe ajánlok.) De ami igen jelentős, az, hogy mindez ne maradjon csak papíron. A gazdaságpolitika formálói tartsák legalább olyan fontosnak a társadalmi morál megerősítését, mint egyéb gazdaságpolitikai céljaik elérését.